

Het beeld van de samenleving verandert voortdurend. Ook de manier waarop we over ethische vraagstukken denken, is geen wet van Meden en Perzen.

Het spanningsveld tussen wat de samenleving is en hoe ze zou kunnen zijn, levert boeiende en noodzakelijke discussies op. In de zorg, waar de 'zwakke' medemens centraal staat, komen vele ethische thema's samen en lijkt de drang om te moraliseren ook het grootst.

"Het probleem is dat de pers focust op de spectaculaire ethische vraagstukken, euthanasie, fertilisatietechnieken. Aandacht voor de ethiek van de alledaagse zorg is er nauwelijks", zegt ethicus *Chris Gastmans*. Professor Gastmans is een van de drijvende krachten van Centrum voor Biomedische Ethiek en Recht (KULeuven). Bij dit centrum wordt nogal wat fundamenteel onderzoek verricht naar juridische en ethische vragen in verband met het begin van het leven, het levenseinde, zorg- en verpleegkundige ethiek, en het gebruik van lichaamsmateriaal. Enkele jaren geleden publiceerde Gastmans, in samenwerking met Linus Vanlaere, *Cirkels van zorg. Ethisch omgaan met ouderen*, een baanbrekend boek waarin voornamelijk schijnbaar vanzelfsprekende dingen aan bod komen: eten, drinken, slapen, leven. Weinig spectaculair, maar des te belangrijker. Alle onderzoeken en voorspellingen tonen immers dat de vergrijzingsgolf intergenerationale relaties zal veranderen en nieuwe uitdagingen aan de zorg zal stellen. We hebben geen ervaring met een samenleving die grotendeels uit ouderen bestaat. Een grondige ethische reflectie is daarom onontbeerlijk voor de ouderenzorg en voor de zorgsector tout court.

Ethische showcase

Hoe moet je juist handelen ten opzichte van je medemens? Daar gaat ethiek over. Die filosofie van het juiste handelen houdt zich bezig met algemene vragen en heeft als meest in het oog springende tak de medische ethiek. Het debat over de waardigheid van de mens is niet weg te denken uit de media, niet in het minst omdat het vaak om spraakmakende zaken gaat. De juridische soap rond het hoederrecht van baby D, het meisje dat door een

Het recht van de zwakste

draagmoeder ter wereld is gebracht, maakt op tragische wijze duidelijk dat het recht op kinderen niet vanzelfsprekend is. Een punt dat ook wordt gemaakt naar aanleiding van de ontwikkelingen in de fertiliteitstechnologie. Hoever kan de mens moeder natuur naar de hand zetten zonder onoverbrugbare ethische dilemma's op te roepen? Die vraag klinkt nog luider zodra het al dan niet zelfgekozen levenseinde ter sprake komt. Toen deze zomer de tegenstelling tussen euthanasie en palliatieve sedatie alweer werd scherpgesteld, door dokter Marc Cosyns, was dit de zoveelste aflevering van een saga die ons nog jaren zal bezighouden.

Het lijkt alsof de ethische dilemma's dramatischer zijn geworden de afgelopen jaren. Een indruk die mee in de hand wordt gewerkt door de overexposure van bijvoorbeeld extreme gewelddelicten in de media. Die extreme gevallen wekken extreme reacties op. Toch is er meer aan de hand dan de toenemende mediatisering doet vermoeden. *Hans Boutellier*, algemeen directeur van het Verwey-Jonker Instituut, beschreef in *de Volkskrant* van 7 juli de veranderende maatschappelijke opvattingen als "een morele herbewapening". We durven weer zonder omhaal van woorden te zeggen wat er niet goed gaat. Een maatschappelijke vaststelling die wordt uitgewerkt in de essaybundel *Handboek moraliseren*, het jaarboek van het Nederlandse *Tijdschrift voor sociale vraagstukken*. Evelien Tonkens, hoogleraar Actief Burgerschap aan de Universiteit Amsterdam, stelt in de inleiding van *Handboek moraliseren* vast dat moraliseren geen negatieve bijklank meer heeft vandaag, in tegenstelling tot de jaren tachtig en negentig. Ze definieert moraliseren als "het ontwikkelen en uitdragen van een visie op het goede leven en de goede samenleving".

Normen en waarden

Durven zeggen wat er fout loopt, leidt uiteindelijk tot een strengere samenleving die morele standpunten een belangrijke plaats geeft. Voor Hans Boutellier is dat niet noodzakelijk een negatieve ontwikkeling, op voorwaarde dat de nieuwe gestrengheid aansluiting vindt bij de maatschappelijke structuren. Boutellier verwijst naar onze ingewikkelde netwerkmaatschappij die eerder horizontaal is georganiseerd, op basis van multi-etnische steden, meervoudige identiteiten (zoals de dubbele nationaliteit van vele burgers) en complexe economische veranderingen: "Binnen deze enigszins chaotische constellatie ontstaat een hang naar zekerheden rond primaire identiteiten (nationaliteit, nvdr)." In het slechtste geval leidt dit tot een moreel fundamentalisme dat alle genuanceerde ethische beschouwingen achter zich laat. In het beste geval ontstaat er een nieuw evenwicht. Boutellier: "Herbezinning op de rol van het gezin, het onderwijs, media en cultuur is wenselijk."

Iedereen wijst naar de zorgsector. Die staat in de frontlinie van de hernieuwde morele strijd. Of het nu om het straathoekwerk, de gevangengeleiding, de armoedebestrijding of de ouderenzorg gaat, zorgthema's geven niet zelden aanleiding tot gepolariseerde meningen die voorbijgaan aan de werkelijkheid. De zwakkeren zijn het slachtoffer van zo'n moreel opbod. Het heet dan bijvoorbeeld dat de verzorgingsstaat perverse effecten heeft die de verantwoordelijkheid van mensen uitschakelen. De Britse psychiater *Theodore Dalrymple* heeft die stelling de afgelopen jaren met verve verdedigd in een aantal boeken die zowel in Nederland als in Vlaanderen op ruime aandacht kunnen rekenen. Dalrymple was overigens begin mei de keynotespreker van de Leerstoel Louis Meerts, georganiseerd door het

Overlegcentrum voor Ethiek van de KULeuven en de Lessius Hogeschool.

In *Leven aan de onderkant. Het systeem dat de onderklasse instandhoudt*, Dalrymples bekendste boek, formuleert hij een harde aanklacht tegen het Westerse waarderelativisme dat heeft geleid tot een slachtoffercultuur. Het relativisme verhindert mensen om hun lot in eigen handen te nemen. Dalrymples jarenlange ervaring in Britse gevangenis en achterstandswijken heeft hem geleerd dat zachte heelmeesters stinkende wonden maken. Misdaad, afwijkend gedrag en verslaving worden gedoogd en goedgepraat. Dalrymple aanvaardt niet dat ze automatisch voortkomen uit armoede en een ongelukkige jeugd. Hij benadrukt het feit

ste op de proef worden gesteld.

Ethiek is belangrijker dan ooit. De nood aan een evenwichtig debat over morele vragen is groot. Socioloog Marc Hoijtink typeert in het *Handboek moraliseren* de situatie van de zorgverlener als volgt: "Je kunt er als welzijnswerker horendol van worden. Lees je gisteren dat je beter naar de vraag van de burger had moeten luisteren, hoor je vandaag dat je diezelfde burger dient aan te spreken op zijn gedrag. Heb je je eindelijk een klantvriendelijke en vraaggerichte houding eigen gemaakt, word je opgeroepen om je normerend en corrigerend op te stellen." De verwarrende omstandigheden worden nog ingewikkelder door de juridisering van de samenleving. Dit leidt bij professionele zorgverle-

behandeld zodra ze in de hulpverlening opdoken.

Chris Gastmans: "Het debat in de jaren negentig ging over de grote medische thema's. Dagelijkse zorgprocessen werden toen niet als een probleem ervaren." Het was een lange weg van theorie naar bewustwording, zeker ook omdat er zelfs een taal moest worden ontwikkeld om de ethische problematiek in de ouderenzorg te verwoorden.

Voor Gastmans is goede zorg ethisch verantwoorde zorg. Iedereen moet die goede zorg aanbieden; alleen in de mate van comfort kun je verschillen toelaten. De ouderenzorg is bij uitstek een sector waar de tegenstelling tussen de commercie en de maatschappelijke opdracht opvalt. De vergrijzing wordt namelijk vaak als financiële kwestie voorgesteld, terwijl er over de kwaliteit van de zorg niet wordt gesproken. Nog een opvallende conclusie van Gastmans' ethische reflectie is het verbinden van afhankelijkheid en autonomie. Het is de taak van de zorg om de identiteit en de autonomie van de ouderen zoveel mogelijk te ondersteunen, zodat ze in hun situatie nog een gevoel van eigenwaarde behouden. Met de ouderen als voorbeeld heeft de ethiek van de alledaagse zorg alleszins haar nut bewezen. Ongetwijfeld hebben ook andere onderdelen van de zorgsector baat bij een gelijkaardige ethische reflectie, al was het maar ter ondersteuning van zorgwerkers van wie steeds meer wordt verwacht.

tekst | **Harold Polis**

Waarom ethiek in de zorg zo belangrijk is

dat iedereen, ook de maatschappelijk zwakke burger, een eigen keuze heeft. Door die eigen verantwoordelijkheid te negeren, worden mensen volgens Dalrymple afhankelijk gemaakt van een 'zorgindustrie' die zichzelf een steeds grotere rol toemeet.

Zorgverlener tussen twee stoelen?

Een bevlogen moralist als Dalrymple hamert op het belang van onderwijs om de mensen weer normen en waarden bij te brengen. Of dit wondermiddel echter een rechtstreeks nut heeft voor de zorgpraktijk is een andere vraag. Alle geledingen van de zorg kampen met een toenemende complexiteit, zowel van de grote ethische principes als van de dagelijkse morele verantwoordelijkheid. De behandeling en de registratie van cliënten, de samenstelling van het cliëntenbestand, het kwaliteitsniveau van de zorg en de doorgedreven integratie van zorgprocessen hebben een enorme verandering ondergaan. Om nog maar te zwijgen van de medische en technologische vooruitgang. De hedendaagse zorgverlener wordt dan ook geconfronteerd met een volstrekt nieuwe context waarin zijn kennis en vaardigheden tot het uiter-

ners tot foutenangst en beperkt de ruimte om morele afwegingen te maken. Zorgverleners doen ofwel te veel ofwel te weinig. Enerzijds worden ze met de vinger gewezen als er weer eens een kind mishandeld wordt. Anderzijds krijgen ze kritiek omdat ze zich te intens bemoeien met het privéleven van de cliënt.

Zingeving via de praktijk

Het is voor de hedendaagse zorgverlener essentieel om nieuwe ijkpunten te vinden in zijn relatie met de cliënt. Maar er zijn beren op de weg. Volgens *Marc Hoijtink* wordt de zorgrelatie bemoeilijkt door bureaucratie en het marktdenken. Rendementseisen, protocollen en procedures beperken de bewegingsvrijheid van de zorgverlener. Positief is dan weer dat die beperkingen elke zorgverlener verplichten om na te denken over wat goede zorg nu net betekent. Het is daarom niet toevallig dat ethici als Chris Gastmans pleiten voor een ethiek van de alledaagse zorg en teksten schrijven die toegankelijk zijn voor alle zorgverleners. Naar eigen zeggen is Gastmans' boek *Cirkels van zorg* het resultaat van rijpingsproces, waarbij bepaalde ethische problemen pas konden worden

Info:

Chris Gastmans en Linus Vanlaere, *Cirkels van zorg.*

Ethisch omgaan met ouderen, Davidsfonds, 2005, 205 p.

Theodore Dalrymple, *Leven aan de onderkant,* Het Spectrum, 2004.

Evelien Tonkens en Justus Uitermark (red.), *Handboek moraliseren. Burgerschap en ongedeelde moraal,* Van Genneep, 2006, 207 p.

Jubileumcongres Caritas 75 jaar: 'Zorgethiek doorheen de levensloop' op 18 en 19 oktober.

Zie www.caritas.be of 02-507 01 11